

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ПІДЛІТКІВ ІЗ ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

У статті висвітлюється проблема поведінки підлітків, а саме те, що саме спонукає підлітків до дій, які являються девіантними. Згідно з оглядом психологічної, педагогічної та юридичної літератури ми визначили ряд понять: поведінка – це процес взаємодії особистості із середовищем, що виявляється у формі зовнішньої активності і опосередкований внутрішнім змістом; мотив – це потужна спонукальна сила здійснення діяльності; мотивація – сукупність психічних процесів, що впливають на загальну спрямованість та енергетичний імпульс індивіда, а також являються рушійним елементом поведінки; девіантна поведінка – це соціальна поведінка, яка відхиляється за своїми мотивами, ціннісною орієнтацією та результатами прийнятих у цьому суспільстві групових норм, цінностей, ідеалів, тобто нормативних стандартів. На основі цього ми зробили висновок, що девіантна поведінка має девіантну мотивацію.

Здійснено аналіз причин і умов, що призводять до появи таких дій, які являються протиправними. Згідно з проведеним теоретичним аналізом встановлено, що включає потреби, бажання, інтереси, ідеали, цілі, переконання і цінності. У підлітків домінуючими мотивами відхилень виступають: корисливі мотиви, які пов'язані з матеріальною сферою; мотиви помсти, неприязні, розходження у поглядах, що проявляються в різних формах і варіантах агресії; прагнення негайно отримати задоволення; прагнення самоствердитися; прагнення до комфорту або високого соціального статусу; внутрішнє прагнення порушувати заборони, потреба відчувати приналежність до групи і отримувати її схвалення; нудьга; прагнення до ризику і гострих відчуттів; фрустрація; необхідність вимушеного захисту; альтруїзм. Особливості диференціації соціальної девіантності відбуваються за індивідуальними біологічними та психологічними особливостями індивіда. Виявлено зовнішні (в тому числі соціально-економічні), так і внутрішні (зокрема психологічні) фактори.

Ключові слова: мотив, мотивація, поведінка, девіантна поведінка, девіантні підлітки, мотиваційна сфера, особливості мотивації, девіантна мотивація.

З огляду на тривалу історію вивчення проблеми девіантної поведінки, проведення досліджень в сфері виховання та профілактики негативних проявів, а також враховуючи постійні економічні, соціальні і культурні зміни в країні, рівень підлітків з девіантною поведінкою залишається досить високим, що робить подальші дослідження актуальними. Мотивація являється одним з найважливіших внутрішніх чинників, який поряд з індивідуальними особливостями і ситуацією впливає на поведінку людей.

Аналіз та узагальнення літературних джерел показав, що мотиваційна сфера підлітків є однією з ключових тем вікової психології і педагогіки. Розробкою її проблем займалися А. Маслоу, З. Фрейд, Є. П. Льїн, Е. В. Ковальов, В. Г. Крисько, Ф. Герцберга, Л. С. Виготський, А. Н. Леонт'єв, В. М. Мясичев, Л. І. Божович, Д. І. Фельдштейн та інші. Мотиви та мотивацію девіантних підлітків намагались описати Л. Б. Шнейдер, І. С. Кон, Т. Парсонс, Е. В. Змановська, Н. В. Квітковська, Т. Парсонс, С. Л. Рубінштейн, В. О. Довгополук, Л. М. Зюбін, С. М. Томчук, А. С. Лобанова, Н. М. Токарева, Ю. А. Клейберг.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми девіантної поведінки засвідчив, що недостатньо розкрито мотиви та особливості формування девіантної поведінки, що зумовило вибір теми дослідження «Особливості мотиваційної сфери в підлітків з девіантною поведінкою».

Мета статті – висвітлити мотиви та механізми формування девіантної, протиправної поведінки, що забезпечить проведення ефективної діагностики та своєчасних цілеспрямованих профілактичних заходів щодо подолання соціальних відхилень неповнолітніх на різних етапах її формування.

Підлітковий вік є досить складним періодом у формуванні особистості. В цьому віці відбувається становлення індивідуальності підлітка, зміна відношення до себе та оточуючих, відбувається перегляд потреб, інтересів, поведінки. Особливо важливою проблемою у вивченні девіантної поведінки являється те, що саме спонукає підлітків до дій, які являються девіантними. Для цього нам потрібно визначити ряд понять: «поведінка», «мотив», «мотивація».

Поведінка – це процес взаємодії особистості із навколишнім середовищем, що виявляється у формі зовнішньої активності і опосередкований внутрішнім змістом. Під зовнішньою активністю людини розуміються будь-які зовнішні прояви: рухи, дії, вчинки, висловлювання, вегетативні реакції. Внутрішніми складниками поведінки є: мотивація; когнітивна переробка; емоції і почуття; психофізичний стан і процеси саморегуляції; звички і життєвий досвід людини [10, с. 23].

Головною ознакою поведінки вважають її зв'язок з соціумом, оскільки вона напряму формується та реалізується в суспільстві. Поведінка особистості являє собою процес соціалізації через інтеграцію в соціумі. Виділяють ряд характеристик поведінки: умотивованість (готовність до дій, спрямованих на власні потреби та цілі); адаптивність (відповідність основним вимогам суспільного середовища); автентичність (відповідність поведінки індивідуальним особливостям особистості); продуктивність (свідома реалізація власних цілей); адекватність (узгодженість дій залежно від ситуації). Описати дії та поведінку можна за рядом ознак: рівень активності, емоційну вразливість, динамічність, стабільність, усвідомленість, гнучкість, довільність [14, с. 37].

Важливе місце в життєдіяльності підлітків займають різноманітні почуття, включаючи мотиви поведінки. Загалом для підлітків характерна вразливість та чутливість. Розвиток емоційної сфери в цьому періоді характеризується підвищенням емоційної стійкості та формування стриманості й усвідомленості прояву емоцій. Підліток прагне зрозуміти власні емоції, включаючи негативні, тобто вивчають цей світ через сферу почуттів [13, с. 34].

Мотив – це потужна спонукальна сила здійснення діяльності [1]. Мотивація – сукупність психічних процесів, що впливають на загальну спрямованість та енергетичний імпульс індивіда, а також виступають рушійним елементом поведінки [12]. Отже, проблема мотивації є проблемою причин поведінки індивіда.

У мотиваційному механізмі дії соціальних норм реалізується єдність трьох компонентів: знання та усвідомлення соціальних норм; бажання реалізації мотивів; сама дія, тобто поведінка [14, с. 58].

Тож, девіантна поведінка – це соціальна поведінка, яка відхиляється за своїми мотивами, ціннісною орієнтацією та результатами прийнятих у цьому суспільстві групових норм, цінностей, ідеалів, тобто нормативних стандартів. Іншими словами, девіантна поведінка має девіантну мотивацію [2].

Девіантна поведінка класифікується на основі соціально-психологічних відмінностей різних видів відхилень у поведінці окремої особистості, беручи за основу її цілі та мотиви, види самих порушень, результат та наслідки цієї поведінки та використовуючи стильову характеристику індивіда. Тобто класифікація відбувається за двома групами відхилень: нестандартні (відхилення від стереотипів суспільства) та деструктивні (які порушують правові, моральні, культурні, етичні норми або ж здійснюється негативний вплив на самого себе) [14, с. 60].

Залежно від впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливає на появу девіантної поведінки, існує ряд спонукань, які штовхають підлітків до тих чи інших дій.

Окремими мотивами, що спонукають до девіантних дій, визначаються: прагнення негайно отримати задоволення, прагнення самоствердитися, прагнення до комфорту або високого соціального статусу, опозиційна поведінка (внутрішнє прагнення порушувати заборони), поведінкові стереотипи (досвід перебування в кримінальному середовищі), агресія і садистичні нахили, дотримання соціальних стереотипів і традицій, потреба відчувати приналежність до групи і отримувати її схвалення, нудьга, прагнення до ризику і гострих відчуттів, фрустрація, необхідність вимушеного захисту, альтруїзм (правопорушення заради інших людей або високої мети) [10, с. 109–110].

Важливим критерієм відмінності соціальної девіації в підлітків мотивами відхилень виступають: корисливі мотиви, які пов'язані з матеріальною сферою; мотиви помсти, неприязні, розходження у поглядах, що проявляються в різних формах і варіантах агресії; диференціація соціальної девіантності здійснюється за індивідуальними біологічними та психологічними особливостями індивіда [1, с. 13].

Вивчаючи мотивацію девіантних підлітків, Л. М. Зюбін визначив ряд причин, що призводять до таких відхилень: недоліки в розумовому розвитку, які призводять до невірного аналізу власної поведінки та її наслідків; високий рівень сугестивності і конформності, через недостатність самостійного мислення; низький рівень пізнавальної активності, недостатня сформованість або ж нестійкість духовних потреб [11].

Насамперед статеве дозрівання викликає безліч педагогічних, психологічних, соціальних, юридичних та ряду інших проблем, а також являється шокуючим фактором для всього організму підлітка, який не може самостійно справлятися зі своїми діями і контролювати свої почуття та вчинки. Л. С. Виготський називає це явище «криза 13 років», що призводить до непокори, зухвалої поведінки та важковиховуваності [6].

З огляду на це Н. В. Квітковська робить висновок, що мотивація підлітків для самих підлітків часто являється загадковою, що характеризується підвищенням збудливості, вразливості, неузгодженості психічних процесів, відставанням гальмівних процесів, які виникають через статеве дозрівання підлітка [5].

Н. Курек провідними мотивами підлітка називає мотив «виділитися» та «запам'ятатися», що може впливати на негативну поведінку. Відзначається особливе прагнення підлітка до пригод, завоювання визнання, прагнення до надзвичайних ситуацій, а також виміру меж дозволеної поведінки, що дорослими може розцінюватися як девіантна поведінка. З погляду підлітка такі дії можуть вважатись нормальними та відображають прагнення та активність підлітка до розширення меж індивідуального досвіду. Отже, в такому разі поведінкові відхилення можуть являтися наслідком так званої «кризи ідентичності» [14, с. 27].

З. Фрейд стверджував, що істинних мотивів своїх вчинків підліток не усвідомлює, а його поведінка спрямована на задоволення інстинктивних (що не залежать від волі і свідомості людини) потреб [7, с. 39].

У соціальній поведінці у підлітків провідним мотивом також виступає прагнення знайти себе серед групи однолітків, яке є одиницею підвищеної конформності цінностей цієї групи. Підліток відчуває захист та підтримку від групи, але отримує жорсткі вимоги для перебування в цій групі. Відбувається підвищення сприйняття оцінки дій товаришів та однолітків, аніж вчителів та дорослих. Підвищене бажання досягти визнання з боку однолітків призводить до прагнення відповідати їхнім вимогам, а це впливає на моральний розвиток підлітка. У спілкуванні підлітки набувають моральні цінності, правила та норми поведінки, відіграють норми рольової поведінки. Відсутність такої можливості у спілкуванні часто призводить до соціальної неадаптованості і прояву девіантних дій та поведінки [15, с. 28].

Виділяють психологічні (внутрішні) причини мотивації цієї поведінки: незадовільність соціальними потребами, які призводять до виникнення внутрішніх конфліктів, що формують неадекватні потреби,

та наявність особистісних негативних мотиваторів, що ведуть до вибору асоціальних засобів і методів задоволення або позбавлення особистісних потреб [4].

Т. Парсонс пояснює появу девіантних мотивацій з невиконанням особистісних очікувань. Поведінка підлітків розглядається в світлі поняття аномії – стану, в якому цінності і норми не є більш ясними показниками належної поведінки або втрачають свою значимість. Цю причину пояснюють парадоксом системи цінностей, центральним місцем яких є цінності особистого успіху і його досягнення. Проходження їм підсилює структурну диференціацію суспільства, що веде до конфліктів і девіантної поведінки [3, с. 58].

Ю. О. Клейнберг вважає, що девіантна поведінка в підлітковому віці є специфічним засобом зміцнення соціальних норм та очікувань за допомогою демонстративного ціннісного ставлення до них. Для цього підлітками використовуються різноманітні прийоми для самовираження: мода, стиль, сленг, манери, вчинки, вподобання. А також являються засобом досягнення значущої мети, способом психологічної розрядки та можуть бути самоціллю для реалізації потреби до самовираження та самореалізації [16, с. 17].

Відмічається, що сама девіантна поведінка ніколи не є власне ціллю, а негативні прояви не є мотивацією до дії. Здебільшого підліток хоче відповідати вимогам суспільства, але через ряд причин (соціальні умови, суперечливі очікування інших, недостатність матеріальних ресурсів, погане володіння способами соціальної адаптації та / або невміння долати труднощі) йому це не вдається, і в подальшому це штовхає його на пошук іншого напрямку рішення проблеми [9, с. 10–11].

Головним фактором розвитку мотивації девіантної поведінки являються девіантні однолітки. Ця група однолітків впливає на негативні прояви: полегшує внутрішню готовність до вчинення девіантних дій; забезпечення психологічної підтримки та заохочення в девіантних діях; зниження ефективності особистісних та соціальних механізмів гальмування прояву девіантних дій. При цьому девіантні вчинки стають більш привабливими для вчинення їх іншими, а також, здійснюючи такі вчинки, підліток привертає увагу та інтерес до себе [8, с. 18].

Висновки. Отже, мотивація девіантної поведінки у підлітків – це особлива система потреб, мотивів та цілей, що викликають дисгармонію, суперечливість та деформованість складників, які своєю чергою ведуть до девіантних дій та вчинків. Особливість мотиваційної сфери підлітка з девіантною поведінкою полягає в специфічному наборі і співвідношенні потреб, мотивів та цілей (потреби в самоствердженні за рахунок негативних вчинків, наявність девіантних мотивів) та в особливості зв'язків компонентів мотивації девіантної поведінки з компонентами емоційної сфери, вольової сфери, екзистенціальної сфер і сфери саморегуляції.

Використана література:

1. Довгополюк В. О. Соціальна девіантність у молодіжному середовищі: передумови, різновиди та регулятиви : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії». Одеса, 2004. 21 с.
2. Бойко В. В. Трудные характеры подростков: развитие, выявление, помощь: учебное пособие. Санкт-Петербург : Союз, 2014. 479 с.
3. Гилинский Я. И. Социология девиантного поведения. Санкт-Петербург : СПб ФИС РАН, 1993. 123 с.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 508 с.
5. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція). Миколаїв, 2010. 240 с.
6. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский, В.В. Давыдов. Москва : Педагогика-Пресс, 1999. 536 с.
7. Хагуров Т. А. Введение в современную девиантологию. Ростов-на-Дону, 2003. 343 с.
8. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков. Москва : Академический проект : Трикста, 2005. 336 с.
9. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1989. 254 с.
10. Змановская Е. В. Девиантное поведение личности и группы / Е. В. Змановская, В. Ю. Рыбников. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 352 с.
11. Абрамова Г. С. Возрастная психология. Екатеринбург: Деловая книга, 2010. 624 с.
12. Дружинина В. Н. Психология. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 656 с.
13. Томчук С. М. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія]. Вінниця : КВНЗ «ВАНУ», 2018. 200 с.
14. Лобанова А. С. Работа с подростками-девиантами: социологический та психологический аспекты: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Каравела, 2017. 470 с.
15. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психологопедагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
16. Клейнберг Ю. А. Психология девиантного поведения : учеб. пособ. для вузов. Москва : ТЦ Сфера, 2003. 160 с.

References:

1. Dovhopoliuk V. O. (2004) Sotsialna deviantnist u molodizhnomu seredovyshchi: peredumovy, riznovydy ta rehuliatyvy [Social deviance in the youth environment: prerequisites, varieties and regulations (Abstract of the Candidate Dissertation)]. Odessa: 21 s. [in Ukrainian]
2. Boyko V. V. (2014) Trudnyie harakteryi podrostkov: razvitie, vyiyavlenie, pomoshch: uchebnoe posobie [Difficult characters of adolescents: development, identification, help: a tutorial]. Saint Petersburg: Soyuz. 479 s. [in Russian]
3. Gilinskiy Ya. I. (1993) Sotsiologiya deviantnogo povedeniya [Sociology of deviant behavior]. Saint Petersburg: SPb FiS RAN. 123 s. [in Russian]
4. Ilin E. P. (2000) Motivatsiya i motivyi [Motivation and motives]. Saint Petersburg: Piter. – 508 s. [in Russian]

5. Kvitkovska N. V. (2010) *Psyhholohiia deviantnoi povedinky uchniv (umovy, prychny, osoblyvosti vykhovannia, problemni rodyny, profilaktyka ta korektsiia)* [Psychology of deviant behavior of students (conditions, reasons, features of upbringing, problem families, prevention and correction)] Mykolaiv: 240 s. [in Ukrainian]
6. Vyigotskiy L. S. (1999) *Pedagogicheskaya psihologiya* [Educational Psychology]. Moscow: Pedagogika-Press. 536 s. [in Russian]
7. Hagurov T. A. (2003) *Vvedenie v sovremennuyu deviantologiyu* [Introduction to modern deviantology]. Rostov-on-Don: 343 s. [in Russian]
8. Shneyder L. B. (2005) *Deviantnoe povedenie detey i podrostkov* [Deviant behavior of children and adolescents]. Moscow: Triksa. 336 s. [in Russian]
9. Kon I. S. (1989) *Psihologiya ranney yunosti* [The Psychology of Early Youth]. Moscow: Prosveschenie. 254 s. [in Russian]
10. Zmanovskaya E. V. (2010) *Deviantnoe povedenie lichnosti i grupy* [Deviant personality and group behavior]. Saint Petersburg: Piter. 352 s. [in Russian]
11. Abramova G. S. (2010) *Vozrastnaya psihologiya* [Age-related psychology]. Yekaterinburg: Delovaya kniga. 624 s. [in Russian]
12. Druzhinina V. N. (2001) *Psihologiya* [Psychology]. Saint Petersburg: Piter. 656 s. [in Russian]
13. Tomchuk S. M. (2018) *Psyhholohiia tryvohy, strakhu ta ahresii osobystosti v osvithnomu protsesi: (monohrafiia)* [Psychology of anxiety, fear and aggression of the individual in the educational process: (monograph)]. Vinnytsia: KVNZ «VANO». 200 s. [in Ukrainian]
14. Lobanova A. S. (2017) *Robota z pidlitkamy-deviantamy: sotsiolohichni ta psyhholohichni aspekty* [Working with teenage deviants: sociological and psychological aspects]. Kyiv: Karavela. 470 s. [in Ukrainian]
15. Tokareva N. M. (2014) *Suchasnyi pidlitok u systemi psyhlohopedahohichnoho suprovodu : monohrafiia* [Modern adolescent in the system of psychological and pedagogical support: monograph]. Kryvyi Rih: 312 s. [in Ukrainian]
16. Kleyberg Yu. A. (2003) *Psihologiya deviantnogo povedeniya* [Psychology of deviant behavior]. Moscow: TTs Sfera, 160 s. [in Russian]

Kharkivskiy V. S. Features of the motivational sphere in adolescents with deviant behavior

The article evulgates the problem of adolescents' behavior. Videlicet, what motivates adolescents to actions that are deviant. According to the review of psychological, pedagogical and legal literature, we defined several concepts: «behavior» – is the process of interaction individual with the environment, which is manifested in the form of external activity and mediated by internal content; «motive» – is a powerful impellent force of activity; «motivation» – a set of mental processes that effect on the general direction and energy impulse of the individual. It is also the impellent element of behavior; «deviant behavior» is a social behavior that deviates in its motives, value orientation and the results of group norms, values, ideals, rather normative standards accepted in a given society. Based on this, we concluded that deviant behavior has deviant motivation.

An analysis of the causes and conditions that lead to the occurrence of these actions, which are illegal, is done. According to the theoretical analysis, it is established that it includes needs, desires, interests, ideals, goals, beliefs and values. In adolescents, the dominant motives for deviations are: selfish motives that are related to the material sphere; motives of revenge, hostility, differences of opinion, manifested in different forms and variants of aggression; the desire to get pleasure immediately; the desire to assert itself; desire for comfort or high social status; internal desire to violate prohibitions; the need to feel belonging to the group and get its approval; boredom; risk-taking and thrills; frustration; the need for forced protection; altruism. Features of differentiation of social deviance occur according to individual biological and psychological characteristics of the individual. External (including socio-economic) and internal (in particular, psychological) factors are revealed.

Key words: *motive, motivation, behavior, deviant behavior, deviant adolescents, motivational sphere, features of motivation, deviant motivation.*